

De wonderlijke geschiedenis van het verzet.

Er zijn allerlei manieren om verzet in tijden van oorlog te evalueren, lopend van peilloze bewondering voor vaderlandslievende helden tot een cynisch verhaal over bedrog en verraad. Met zijn in 2016 verschenen boek *Fighters in the Shadows. A New History of the French Resistance* heeft de Engelse historicus Robert Gildea dat complexe verhaal in kaart gebracht.¹

Om zijn werk recht te doen maak ik onderscheid tussen drie niveaus van geschiedschrijving: het weergeven van de feiten die zich in het verleden hebben voorgedaan (1), het analyseren van de manier waarop latere generaties die feiten hebben geduid (2) en het bespreken van de vraag welke betekenis die feiten voor ons zelf hebben (3).

1.

Op het eerste niveau is *Fighters in the Shadows* een gedegen overzichtswerk dat in krap 600 bladzijden de verwickelingen van het Franse verzet beschrijft. Men kan zeker niet zeggen dat Frankrijk zich massaal tegen de bezetter keerde, maar dat neemt niet weg dat er van meet af aan allerlei vormen van verzet waren. Aan de linkerzijde ging het om arbeiders die sympathiseerden met de Franse Communistische Partij (PCF), om progressieve studenten die al voor de oorlog in het Quartier Latin met fascistische groepen vochten en om Joden die de vervolgingen in Oost Europa waren ontvlucht.

Er waren evengoed rechtse of nationaal denkende politici die zich tegen de bezetter keerden, zoals De Gaulle die in Londen bescherming van de Britse regering genoot. Aanvankelijk was zijn aanhang gering maar later nam zijn gezag toe en op zeker moment wist hij zelfs te bereiken dat er een Nationale Raad kwam waarin alle verzetsbewegingen samenwerkten.

Desondanks bleven er tot het einde van de oorlog grote meningsverschillen tussen diverse richtingen bestaan. Ze eisten tot op de dag van de bevrijding hun tol. Terwijl links hoopte dat de samenleving na het verdrijven van de Duitsers meer in het teken van sociale gelijkheid zou staan, was men ter rechterzijde vooral op het herstel van gezag en orde uit.

Zelf betaalden de meeste strijders een hoge prijs voor hun verzet – het kostte grote moeite om terug te keren naar het gewone leven. Er waren maar weinig verzetslieden die bij hun loopbaan enig profijt van hun oorlogsverleden hadden en velen bleken lichamelijk of geestelijk beschadigd geraakt.

2.

Hoewel Gildea een rake beschrijving biedt van de voornaamste personen, gebeurtenissen en achtergronden raakt zijn boek nog een tweede niveau. Hij bespreekt ook de vraag hoe de gebeurtenissen rond het verzet in de naoorlogse periode werden geïnterpreteerd. Hij reconstrueert als het ware de mythologie van het verzet waarbij hij ‘mythe’ als volgt definieert: een verhaal dat de identiteit van groepen of landen verwoordt zonder dat een basis in de historische feiten noodzakelijk is.

De mythologie van het verzet blijkt nogal veranderlijk. Ze wordt gekleurd door bepaalde gebeurtenissen, zoals het proces dat in 1987 tegen de voormalige Gestapo-chef Klaus Barbie werd gevoerd. Ze verandert eveneens doordat wetenschappers nieuwe inzichten ontwikkelen maar toch vooral doordat de tijdgeest onze kijk op het verleden stuurt. Het is niet vreemd dat een nationalistisch verhaal met mannelijke hoofdrolspelers ons tegenwoordig minder zegt dan veertig jaar terug en dat men inmiddels ook oog voor de rol van vrouwen of minderheden heeft.

Daaruit volgt niet dat het huidige verhaal compleet en evenwichtig is. Volgens Gildea zijn bepaalde groepen ten onrechte buiten beeld gebleven. Dat geldt zeker voor talloze 'vreemdelingen' die op Franse bodem strijd tegen het fascisme hebben gevoerd en die in zijn boek royaal aan bod komen.

3.

Behalve een overzicht van de feitelijke gebeurtenissen en een analyse van de verhalen waarmee die gebeurtenissen later zijn gedeut, gaat *Fighters in the Shadows* ook over de vraag waarom er überhaupt verzet is geweest. Daarmee raken we aan het derde niveau van de geschiedenis waar het gaat om existentiële zaken gaat. Wat is de filosofische betekenis van het verzet?

Die vraag kwam bijvoorbeeld aan de orde toen president Sarkozy in 2007 op de dag van zijn inauguratie naar het Bois de Boulogne ging om de 35 verzetsstrijders te eren die daar vlak voor de bevrijding van Parijs door de Duitsers waren doodgeschoten. Zij belichaamden het onoverwinnelijke vermogen om nee te zeggen. Nee tegen onderwerping, nee tegen onmenselijkheid. Een nee waarin wij de eeuwige roep om vrijheid horen, aldus Sarkozy. Het probleem is echter dat er aan het begin van de oorlog maar een hele kleine minderheid was die inderdaad weigerde om met de bezetter mee te werken. Wie waren zij? Wat waren hun omstandigheden? En welke motieven hadden ze om nee te zeggen?

Met betrekking tot het eerste punt toont Gildea aan dat er nauwelijks een gemeenschappelijke noemer was. Verzetsstrijders liepen qua achtergrond enorm uiteen. Sommigen waren politiek rechts, anderen links. De een was academisch geschoold terwijl de ander nauwelijks opleiding gevolgd had. Soms bleek het verzet een zaak van gelovigen maar het werd evengoed door atheïsten gepleegd. Met andere woorden: het verzet rekruteerde uit de meest diverse milieus en in bepaalde gevallen liepen uiteenlopende achtergronden in één persoon door elkaar. Dit laatste was onder meer het geval bij Abbé Glasberg die zowel Joodse als Russische en Katholieke affiliaties had.

Iets meer overlap zien we bij het tweede punt, de levensomstandigheden van verzetslieden. Ze maakten vaak deel uit van een marginale groep. Dat kon zijn omdat ze als etnische minderheid, als politiek vluchteling of als arbeidsmigrant nog maar kort in Frankrijk woonden en nauwelijks waren geassimileerd. Maar het kon ook dat ze meer bewegingsvrijheid hadden omdat ze niet behoefden te zorgen voor een gezin. Feit is in elk geval dat een groot deel van de verzetsstrijders jonger was dan 30 jaar. Verder valt op dat er vaak sprake is van familieleden die zich in het verleden op een of andere wijze tegen de status quo keerden. Sommige verzetslieden verwezen naar een voorouder die zich in de negentiende eeuw tegen de annexatie van de Elzas verzette of naar protestantse familieleden die onder het Ancien Régime waren vervolgd.

4.

Tenslotte de vraag welke motieven Gildea bij de door hem beschreven verzetsdaden ontwaart. Hoewel hier opnieuw grote variatie blijkt, tekent zich toch een gemeenschappelijke noemer af. In veel gevallen speelden haast bovenmenselijke waarden of idealen mee. Het Franse verzet werd ten dele door politieke idealisten gepleegd: mensen die ervan droomden om na de oorlog te bouwen aan een betere maatschappij. Zij gingen – ook als ze lid waren van een politieke partij – niet zozeer van haalbare doelen als wel van morele waarden uit. In hun ogen was het bestrijden van de Duitse bezetter onderdeel van een groter geheel. Dat gold onder meer voor heel wat Joodse verzetsstrijders. Sommigen van hen hoopten op een messianistische tijd waarin niet alleen het Joodse volk maar de gehele mensheid bevrijd zou zijn.

Een verwant motief vinden we bij christelijke verzetsstrijders. Zo opende het eerste nummer van de verzetskrant *Témoignage Chrétien* met een oproep aan de Fransen om niet hun ziel te verliezen. Naastenliefde was voor protestanten en katholieken een belangrijk verzetsmotief. Dat naastenliefde werd onder meer in praktijk gebracht door hulp te bieden aan mensen of groepen die onder de bezetting werden bedreigd, iets wat vooral gebeurde door vrouwelijke leden van het verzet.

Overigens moeten we ons geen al te cerebrale voorstelling van zaken als moraal of naastenliefde maken. Het was minder een zaak van denkbeelden dan van praktisch engagement, meer van morele gevoelens dan van cognitieve inzichten. Die gevoelens werden vaak wakker geroepen door een schokkende ervaring of het zien van een tafereel dan vernederend, onrechtvaardig en onmenselijk was.

5.

Op basis van Gildea's werk zou ik zelf de hypothese van een soort Historisch Platonisme willen verdedigen. De kern daarvan is dat er een sfeer bestaat van eeuwige waarden of idealen die alleen onder bepaalde condities en vaak op totaal onverwachte wijze in de geschiedenis worden gerealiseerd. Dat is wat je in gewone taal een wonder noemt. Over de duiding van dit soort wonderen kan lang worden getwist maar dat ze af en toe voorkomen staat vast.

Wellicht helpt deze hypothese om te duiden wat er in het Franse verzet voorviel. Bezien vanuit de sociale en politieke realiteit heeft het aanvallen van een overmachtige vijand dan wel het helpen van vervolgd en slachtoffers zelden zin. Maar gezien vanuit een transcendente orde wel degelijk, zij het dat dit alleen kan wanneer men echt in morele waarden of idealen gelooft. Daar schuilt het wonderbaarlijke van dit soort verzetsdaden – daden die in realistische termen onverantwoordelijk lijken terwijl ze in morele termen juist geboden zijn.

Het besef daarvan werd puntig verwoord door Antoine de Saint-Exupéry toen men hem vroeg hoe hij zich staande hield. Het is heel eenvoudig, zei hij. Je moet er altijd voor zorgen dat je boven de wolken uitkomt. Dat oogt in eerste instantie esoterisch maar Gildea laat zien hoe alledaags het was. Hij verwijst naar *Ami, si tu tombes*, het boek van een verzetsheld uit 1976 waarin de heroïek van gewone mensen als volgt herinnerd wordt: 'Steeds wanneer er dingen

mis lopen, als zich arrestaties of zelfs executies voordoen, zijn er lotgenoten, kameraden, vrienden en zelfs burgers die je beschermen, die je familie helpen en soms zelfs je plaats innemen' (p. 458).

Dat is de wijze waarop de kracht van het Historisch Platonisme zich opeens manifesteert. Door dat te laten zien werpt Gildea met zijn boek nieuw licht in een veelal duistere geschiedenis.

Gabriel van den Brink

¹ R. Gildea (2016) *Fighters in the Shadows. A New History of the French Resistance*, Londen: Faber & Faber.